

häiritud. Aju verega varustava aordi läbimõõtu võrreldi pliiaatsisõega. Barbarus kui arst olevat mõistnud, et ta seisab täieliku vaimse kokkuvarisemise lävel ja see äratundmine olevat olnud üks enesetapu põhjusi.

Ja veel: küllap torkavad lugejale silma ka mõned faktieksimused, seda ka tabelis lk. 232–241, ning üksikud kergetäpselt pillatud väited, mille õigsust pole võimalik tõestada.

Nagu eespool mainitud, kasutab Aarne Ruben oma teose sissejuhatuses Vares-Barbaruse valitsuse tegevuse iseloomustamiseks vastandlikke hinnanguid: “vaenuvää satraabid” ja “omamoodi päästekomitee”. Kumb variant jääb autori käsitluses domineerima? Ilmselt ei kumbki. Samas paistab silma, et hoolimata kibedatest sõnadest mõnegi mehe aadressil ei kasutata termineid “reeturid”, “kvistlingid”, “kollaborandid”. Autor püüab pigem mõista kui hukka mõista ja näib, et vähemalt kohati on silmas peetud igivana tõdemust: anna neile andeks, sest nad ei tea, mida nad teevad.

Kokku võttes jutustab Aarne Rubeni raamat ühest igivanast ja ka tulevikus mitte kuhugi kaduvast inimlikust teemast, sellest, kuidas inimene ühel, teisel või hoopis kolmandal kaalutlusel, sageli ka ilma kurjade või alatute eesmärkideta kujuneb võõrvõimu käsilaseks, seega kollaborandiks. Tegutsemismotiivide mõistmine ei tähenda kõnesolevate isikute negatiivse ajaloolise rolli õigustamist. Igal lugejal on vaba voli omapoolsele arvamusele ja hinnangud kõnesolevate isikute tegevusele ulatuvad edaspidigi mõistmispüüdest reservatsioonideta hukkamõistuni. Ja lõpuks: et ka Aarne Rubeni võiduromaan viimasel romaanivõistlusel – “Volta annab kaeblikku vilet” – on pühendatud ajalootemaatikale, jääb üle vaid rõõmustada veel ühe ajalooühilise kirjaniku esiletõusu üle.

Heino Arumäe

PEATÜKK PAGULASEESTI MÖTTELOOST

Vaba Eesti tähistel. Valimik tsensuurivaba eesti mõttelugu aastaist 1948–64. Eesti Entsüklopeediakirjastus, Tallinn, 2000. 534 lk.

Pagulaseesti ajakirjandusest olid omaaegsel okupeeritud kodumaal kahtlemata tuntumad ajakirjad Tulimuld ja Mana. Kui raudeesriie pidas kinni väljaandeid endid, siis teavet nende ilmunisest ja sisust imbus siia poole läbi ikka, vahetevahel muidugi ka mõni eksemplar vaimse salakaubana. Konservatiivsem Tulimuld ilmus Lundis Bernard Kangro ainutoimetamisel, radikaalsem ja samuti kaasaegsele kodumaa kultuuripildile ruumi andnud Mana valmis algul Rootsisis Ivar Grünthali, seejärel Ameerikas Hellar Grabbi käe all.

Nende mõlema keske väljaande nagu ka lühikest aega ilmunud stensileeritud ajakirja Sõna dominandiks oli kultuur kõige laiemas mõttes. Aktuaalset ühiskondlikku mõtet sisaldasid ajakirjad harva või üldse mitte. Artikleid ja diskussioone pagulaselu päevateemadel – assimileerumine, olukord kodumaal ja selle teadvustamine asukohamaal, välisvõitlus, NSVL ja maailmapoliitika jne – avaldasid regulaarselt tihedama ilmunistsükliga ajalehed. Teiste hulgas ajavahemikus 1948–1964 algul almanahhina, seejärel perioodilise väljaandena mitmesuguses formaadis ja erineva sagedusega Stockholmis just artiklite osas kaalukamana ilmunud “Vaba Eesti”. Õigupoolest näib ka “Vaba Eesti” asetamine ajalehtede hulka kohatu, sest väljaande andsid ilme mahukamad ja analüütilisemad artiklid. Mainitud ajakirjadest on see autorite ja toimetuse koosseisu tõttu lähim Manale, võlgnedes oma suurema leviku eest ka ülemeremaadesse tänu Hellar Grabbile. “Vaba Eesti” kui poliitilise ideefoorumi roll paguluses toob aga meelde veel ühe analoogilise väljaande paguluse algusaastaist. See on Stockholmis ja Uppsalas Rudolf Jalaka, Eerik Laiu, Arvo Mägi ja Karl Ristikivi toimetamisel ilmunud rahvuspoliitiline koguteos “Vabariiklane”.

Kui Tulimulda ja Manat on kodumaal rohkesti tsiteeritud ning need on tänu Eesti Rahvusraamatukogu koostatud ajakirjade peaaegu täiskomplekti hõlmavatele bibliograafiatele vähemalt kirjandusloo allikmaterjalidena enesestmõistetavalt käi-

bel, siis väljaanne “Vaba Eesti” on käesoleva raamatu näol saanud esindusliku artiklivalimiku. Et tegemist on siiski valimikuga, seda tunnistab juurdelisatut koondsisukord ja nimeregister, millesse on haaratud ka “Vaba Eesti” eelkäija ning samasuunalise paralleelväljaande, aastail 1948–1952 Stockholmis stensileeritud kujul kaheksa numbrit ilmunud “Radikaaldemokraadi”. Need lisad, samuti fotodega varustatud biograafilised artiklid “Vaba Eesti” ja “Radikaaldemokraadi” toimetuse liikmete ja kaastööliste kohta kergitavad esile raamatu väärtuse mitte üksnes artiklikoguna, vaid ka hädavajaliku teatmeteosena. Raamatu teabelises osas on siiski märgata ebatühtlust, iseäranis silmator-kav on Vahur Linnuste sünnidaatumi puudumine tema isikuartiklis. Ometi on Vahur Linnuste olnud üks koostajaist projektijuhi Peeter Tõnuse, koostajate ja toimetajate Hellar Grabbi ja Ivo Ilste kõrval.

“Vaba Eestiga” seotud föderalistide liikumisest ja väljaandest endast on kogumiku ees- ja järel-sõnades antud põhjalik tagasisaade asjaosaliste P. Tõnuse, I. Ilste, V. Linnuste, Ilmar Mikiveri, H. Grabbi ja Rein Taagepera sulest. Neis rõhutatust ja biograafiatest ilmneb, et toimetust ja väljaande lähemaid kaastöölisi ühendas eelkõige põlvkondlik kuuluvus, lisaks sidus paljusid neist pagulusse jõudmine läbi Soome sõja. Kitsamasse “Vaba Eesti” autorite hulka kuulujate sünniaastad on 1917–1937. Tegemist on järelikult sellise intellektuaalide generatsiooniga, kes valdavalt oli koolihariduse jõudnud saada Eestis, kuid kelle õpingud jätkusid sõja järel paljudes välismaa ülikoolides. Rahvuslik vundament, mida paguluses veelgi tsementeeris organiseerumine nii akadeemilistes kui

ka ühiskondlik-poliitilistes ühendustes, oli niisiis kindlalt olemas. Teisalt oldi aga vastuvõtlikud ka välismõjudele ega lastud oma mõttemaailmal konserveeruda nostalgiasse kaotatud kodumaa järele, mis sageli iseloomustas vanema põlve pagulasi. Pilk püsis selge ja ideaalina kangastus silme ees vaba kodumaa. Kuid erinevalt vanemast põlvkonnast virgus noorematel kriitikameel ka tabuteemadeks peetud nähtuste suhtes, mis muidugi tekitas ka põlvkondadevahelisi pingeid ja poleemikat. Väljaande kasutegur, “Vaba Eesti” kui avaliku poliitilise diskussiooni foorumi läbinute roll Eesti ühiskonnas on tarvama pilguga hoomatav tänaseski Eestis: paljud tollal noorematest autoritest, kes praeguseks veel elus, on kodumaale tagasi pöördunud. Parima näitena on mõne tollase nooruri puhul teostunud 1949. aastal “Vabas Eestis” artikliga “Ühisrinne ja demokraatia” esinenud Ants Orase kursiivi asetatud üleskutse: *Pidagem meeles, me noortest peavad kasvama juhid!* Pean siin silmas eelkõige poliitilise mõtleja rollis tegutsevat Rein Taageperat. Muuseas osutab ka tsiteeritud A. Orase artikkel teatud tabuteemale paguluses, sõjaeelse Eesti Vabariigi idealiseerimisele, ja taotleb uuesti virgutada sellist poliitilis-ideoloogilist aktiivsust, mille vaikiv ajastu kodumaal oli suigutanud.

“Vaba Eesti” autorite üks tunnusjooni ongi liigest idealiseerimisest hoidumine ja nostalgiasst vaba müüdilammutamine. Mustvalge ehk siis puna-valge või “meie ja nemad” lihtsustatud maailmakäsituse vältimine kõlab otse programmiselt paljudest kogumikku võetud artiklist. Oma ajas sellisel moel ehk kohati poleemilisena kujunes “Vabast Eestist” hariv vaidlus- ja selgituskeskus, mis virgutas valv-

Pildil vasakult: Lennart Meri, Jaan Undusk, Arvo Naelapea, Aleksander Loit, Hellar Grabbi, Vootele Vaska ja Ivo Ilste raamatu esitlusel 22.11.2000. Foto: A.-M. Hallik.

sust ja diskussiooni, ning kus esinejaid ei kohutanud häälbimine pagulasühiskonnas üldiselt aktsepteeritud hoiakutest. Poliitilise ideedebari vaeslapseosale pagulasajakirjanduses osutab otsesõnu Rein Marandi artikkel “Ideoloogia eksiteedel”.

Ent see on “Vaba Eesti” üks külg, mis oluline eelkõige tegijatele endile ja muidugi ka lugejatele oma ajas ja olukorras. Meile, lugejatele ligemale pool sajandit hiljem, on esindusliku valiku näol antud hea sissevaade omaaegsesse maailmapoliitikasse ja “külma sõja” õhustikku, milles domineerivad Euroopa kriisi ja ähvardava kommunismiohu meeolud. Artikleid pole tagantjäreletarkuse vaimus ilustatud ega ajavaimule kohasemaks redigeeritud ning see annab teosele tervikuna samasuguse allikakriitilise väärtuse, nagu eessõnas rõhutab Ivo Ilste raamatusse võetud Karl Asti, Oskar Mäna ja August Torma artiklite puhul. Üldhariva ja mitte põrmugi alahinnatava tähendusega on ka ülevaated nendest autoritest ja teostest, mis vabas maailmas endise idabloki riikide poliitilist olukorda arvestataval määral tutvustasid ja analüüsisid. Meenutagem siin selliseid nimesid nagu Manès Sperber, Gerhard Zwerenz või Milovan Djilas, kelle raamatu “Uus klass. Kommunistliku süsteemi analüüs” on Hellar Grabbi tõlkinud ka eesti keelde. Mida me neist teame? Taasiseseisvunud Eestis ongi nad jäänud suhteliselt tundmatuteks autoriteks. Ometi oli nende roll läänes mõtteviisi kujundamisel küllap üsna arvestatav.

Kokkuvõttes on hea temaatilise liigendusega ja enam kui 50 autori artikleid koondav “Vaba Eesti tähistel” esinduslikul moel kättesaadavaks tehtud oluline peatükk pagulaseesti mõtteloost.

Janika Kronberg

ARHIIVIMAAILM SÕNAS JA TEOS AASTAL 2001

Arhivaari tegemised on üldjuhul pea märkamatud. Ometi, arhiivi najal kestab teadvustatud möödanik, ning mis veelgi olulisem – arhivaaridest sõltub tänase mõistmine tulevikus. Inimkonna sotsiaalne ja kultuuriline järjepidevus ei oleks vist võimalik, kui poleks leiutatud arhiivi. Minevikuta ühiskond on tulevikuta ühiskond.

Harv, kuid kirkastav kogemus on kohata ühes ruumis korraga mitut inimest, keda eelpoolõeldu põhjalikku segadusse ei ajaks või suisa endast välja ei viiks. Siinkirjutajale on niisugune õnn igapäevatöö kaudu osaks saanud ning üht tahku sellest alljärgnev valgustabki. Tegemist on põgusa ülevaatega selle kohta, mis sündis rahvusvahelises arhiivielus möödunud aastal. Kokkuvõtte aluseks on nii autori isiklikud kaemused ja arusaamad kui ka kolleegide Tiitu Kravtsevi ja Indrek Kuubeni ülestähendused.

Põhimõtteliselt võib 2001. aasta arhiiviuudised jagada kolme valdkonda. Esiteks, Rahvusvahelise Arhiivinõukogu (ICA) ametlikel foorumitel käsitletud teemad, teiseks, ICA Lääne-Euroopa osakonna tasandil toimunud arupidamised, ning kolmandaks, Euroopa Liidu liikmes- ja kandidaatriikide arhiivindusnõupidamised. Kõigil neil tasan-deil on olnud hoomata uudseid probleemipüstitusi ja suundumusi arhiiviteoorias ja -praktikas, mis mõistagi väärivad kommentaare.

Rahvusvaheline Arhiivinõukogu on 1950. aastal UNESCO egiidi all asutatud valitsusteväline arhiivindusorganisatsioon, mis koondab praeguseks üle 1500 liikme rohkem kui 170 riigist ja territooriumilt. Eestist kuuluvad sinna Rahvusarhiiv ja Tallinna Linnaarhiiv. ICA 2001. aasta kõige olulisem ettevõtmine oli kahtlemata XXXV Rahvusvaheline Arhiivide Ümarlaua (ehk prantsuspärase levinud akronüümiga CITRA) konverents, mis toimus 10.–13. oktoobri 2001 Reykjavíkis. CITRA konverents on rahvusarhiivide, arhivaaride kutseühingute ja ICA territoriaalsete osakondade, komiteede ja sektiioonide juhtide aasta tähtsaim kokkusaamine. Erinevalt üle nelja aasta toimuvast kongressist koguneb CITRA konverentsidele vähem rahvast – põhiliselt rahvusarhiivide ja